

NUTQ NUQSONIGA EGA BO‘LGAN MUASSASALARDAGI MUSIQIY-RITMIK TARBIYA ISHLARINI TASHKIL ETISH BO‘YICHA KO‘RSATMALAR

Xalilova Shaxnoza Ikrom qizi

Alfraganus Universiteti oliy ta’lim tashkiloti Pedagogika va Psixologiya fakulteti, Defektologiya yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashda musiqiy-ritmik tarbiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar bayon etiladi. Tadqiqotda logopedik muassasalarda musiqaning psixologik, pedagogik va terapevtik ahamiyati, ritmik harakatlar orqali nutq apparatini faollashtirish va bolalarda emotsional ijobiy muhit yaratish yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘qituvchi va musiqiy rahbar o‘rtasidagi hamkorlik, dars jarayonini bosqichma-bosqich rejalashtirish va individual yondashuv usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, musiqiy-ritmik tarbiya, logoritmika, emotsional rivojlanish, korreksion pedagogika, harakat koordinatsiyasi, ritm, tovush sezgirligi.

Kirish

Nutq — inson tafakkuri, muloqoti va shaxsiy rivojlanishining asosiy vositasi hisoblanadi. Nutq nuqsonlari bolaning nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois maxsus ta’lim muassasalarida nutqni rivojlantirish bilan bir qatorda musiqiy-ritmik tarbiya jarayoniga alohida e’tibor qaratish zarur. Musiqa va ritm bolaning emotsional holatini barqarorlashtiradi, diqqatni jamlaydi va harakat koordinatsiyasini yaxshilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun hamda “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda musiqiy-ritmik faoliyatning ahamiyatini oshirish zarurligi ta’kidlangan. Shu nuqtai nazardan, musiqiy-ritmik tarbiya nutq nuqsoniga ega bolalarda tovush sezgirligini, nutq apparatini faollashtirishni va hissiy muvozanatni tiklashni ta’minlovchi muhim pedagogik yo‘nalish sifatida qaraladi.

Nutq nuqsoniga ega bolalar (masalan, dizartriya, rinolaliya, umumiy nutq rivojlanishining kechikishi yoki fonematik eshitish buzilishlari) uchun maxsus muassasalarda (logopedik bog‘chalar, maxsus maktabgacha ta’lim guruhlar yoki rehabilitatsiya markazlari) musiqiy-ritmik tarbiya ishlarini tashkil etish nutqni tiklashning kompleks usuli hisoblanadi. Bu yondashuv logoritmika (nutq va ritmni bog‘lovchi metod) va musiqiy terapiyaga asoslanib, bolalarning nafaqat nutqini, balki

umumiy motorika, nafas olish, emotsional va kognitiv rivojlanishini ham mustahkamlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqiy ritmlar bolalarning nutq ishlab chiqarishini yaxshilaydi, chunki ritmik mashqlar nutqning prosodik elementlarini (ritm, intonatsiya) rivojlantiradi va miyaning nutq va harakatni boshqaruvchi qismlarini faollashtiradi. Ushbu ko‘rsatmalar O‘zbekiston pedagogika va logopediya tajribasi, shuningdek, xalqaro tadqiqotlar (masalan, melodic intonatsiya terapiyasi) asosida tuzilgan bo‘lib, amaliyotda moslashtirilishi mumkin.

Umumiy Maqsad va Vazifalar

- Asosiy Maqsad: Bolalarning nutq buzilishlarini yumshatish uchun musiqiy-ritmik vositalardan foydalanib, nutqni, harakatni va emotsiyalarni muvofiqlashtirish. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, musiqiy ritmlar nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarning jummalarni takrorlash qobiliyatini oshiradi, ayniqsa, grammatik murakkab jummalarni. Bu usul nutqning ritmik-prosodik tomonini rivojlantirib, bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta‘minlaydi.

- Vazifalar:

- Ritmik hisni shakllantirish: Bolalar ritm, temp va metrikani (masalan, qo‘shiq ritmini takrorlash) o‘rganadi, bu nutqning fonematik eshitishini yaxshilaydi.

- Nutq va harakatlarni bog‘lash: Logo-ritmika orqali so‘zlar va harakatlarni sinxronlashtirish, masalan, "qo‘shiq aytib raqsga tush" o‘yinida.

- Emotsional rivojlanish: Tinch musiqalar (lullabalar) orqali stressni kamaytirish va ijobiy muhit yaratish, chunki nutq nuqsonidagi bolalar ko‘pincha logofobiya (nutqdan qo‘rqish) bilan kurashadi.

- Individual yondashuv: Nuqson turiga qarab (dizartriya uchun sekin ritmlar, rinolaliya uchun ovozli mashqlar) darslarni moslashtirish.

- Kognitiv rivojlanish: Musiqiy o‘yinlar orqali xotira va e‘tiborni mustahkamlash, chunki ritmik mashqlar miyaning nutq markazlarini faollashtiradi.

Tavsiya: Maqsadlarni logoped va musiqiy rahbar birgalikda belgilang. Yil boshida diagnostika o‘tkazing (masalan, ritmni takrorlash testi) va natijalarga asosan reja tuzing.

Tashkil Etish Shakllari va Tuzilishi

- Mashg‘ulot Turlari:

- Frontral (Guruhli): Haftada 2–3 marta, 20–30 daqiqa. Barcha bolalar ishtirokida qo‘shiq kuylash, ritmik o‘yinlar (masalan, buben bilan ritm chalish) va jamoaviy raqslar. Bu shakl ijtimoiy muloqotni rivojlantiradi.

- Individual: Og‘ir nuqsonlar uchun (masalan, anartriya – nutq yo‘qligi), haftada 1–2 marta, 10–15 daqiqa. Logoped bilan birgalikda, bolaning shaxsiy ritm va ovoz mashqlariga urg‘u beriladi.

- Integratsiyalashgan: Musiqiy rahbar, logoped va tarbiyachi ishtirokida. Masalan, nutq mashg'ulotidan oldin ritmik tayyorgarlik – nafas va artikulyatsiya mashqlari.

- Ona-ona bilan: Ota-onalar uchun uy sharoitida mashqlar (masalan, qo'shiqlar bilan nutq mashqlari), logoped topshiriqlari asosida, kuniga 5–15 daqiqa.

- Kunlik Rejaga Kiritish: Musiqiy zonalarini jihozlang (daf, marakas, piano). Yurish vaqtida ritmik yurishlar, dam olishda tinch musiqalar qo'llang. Mashg'ulotlar 20 minutdan oshmasligi kerak, chunki bolalar e'tibori tez tarqaladi.

- Davomiylik va Bosqichlar: Kichik yosh (3–4 yosh) uchun 15 daqiqa, katta yosh (5–7 yosh) uchun 25–30 daqiqa. Yilni 3 bosqichga bo'ling: 1) Tayyorgarlik (ritmni his qilish), 2) Asosiy (nutq bilan bog'lash), 3) Mustahkamlash (ijtimoiy o'yinlar).

Tavsiya: Mashg'ulotlarni o'yin shaklida o'tkazing – bu bolalarni qiziqtiradi va nutq buzilishlaridagi psixologik to'siqlarni yumshatadi.

Metodik Asoslar va Vositalar

- Vositalar:

- Musiqiy: Oddiy qo'shiqlar ("Bahor keldi", "Qo'ziqonlar"), cholg'u asboblari (buben – ritm uchun, daf – nafas mashqlari).

- Ritmik: Harakatli o'yinlar (qarsak chalish, sakrash), logo-ritmika (so'z va harakat: "Qo'lni ko'tar – 'yuqori' de").

- Didaktik: O'yinlar ("Ritmni top" – bolalar musiqani takrorlaydi), vizual vositalar (rasmlar bilan qo'shiqlar).

- Texnologik: Onlayn resurslar yoki audio yozuvlar, masalan, melodic intonatsiya terapiyasi uchun maxsus app'lar.

- Usullar:

- Logo-Ritmika: Nutq va ritmni birlashtirish – masalan, qo'shiq matnini aytib, qo'llar bilan ritm berish. Bu dizartriya va rinolaliyada samarali, chunki artikulyatsiya va nafasni rivojlantiradi.

- Musiqiy Terapiya: Rhythmic auditory stimulation (RAS) – ritmik musiqalar bilan yurish va nutq mashqlari, bu motorika va nutqni sinxronlashtiradi.

- Raqs va Harakatlar: Dumaloq raqslar yoki "hayvonlar ritmi" o'yini – bolalar hayvon harakatlarini ritm bilan takrorlaydi, bu nutqning emotsional tomonini mustahkamlaydi.

- Melodic Intonatsiya Terapiyasi (MIT): Qo'shiq orqali so'zlarni talaffuz qilish, ayniqsa, apraxsiya (nutq motorikasining buzilishi) uchun samarali – bolalar ritmik qarsak bilan jummalarni kuylaydi.

Tavsiya: Logoped bilan hamkorlikda ishlang – masalan, nutq mashg'ulotidan oldin ritmik mashqlar bolalarni tayyorlaydi. Bolalarning yosh va nuqson og'irligiga qarab usullarni moslashtiring.

Xatolar va Oldini Olish Yo‘llari

- Umumiy Xatolar: Ortiqcha og‘zaki ko‘rsatmalar (bolalar tushunmaydi), yuklama (charchoqqa olib keladi), tarbiyachilarning passivligi, ritmni individual hisobga olmaslik.

- Yechimlar: Musiqa rahbari rahbarlik qilsin, tarbiyachilar namuna ko‘rsatsin. Ijobiy rag‘batlantirishdan foydalaning (stikerlar, maqtovlar). Har oyda baholash o‘tkazing – ritm testi va nutq diagnostikasi.

- Oldini Olish: O‘qituvchilarni o‘qitish (seminarlar), jihozlarni tekshirish, bolalarning salomatligini nazorat qilish (masalan, nafas buzilishlarini oldindan aniqlash).

Normativ Asos va Qo‘shimcha Manbalar

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining "Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi" (JDPU, 2020) va "Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi" (NamDU, 2024) asarlariga asosan, musiqiy vositalar majburiy.

- Xalqaro: ASHA (American Speech-Language-Hearing Association) ko‘rsatmalari va melodic intonatsiya terapiyasi tadqiqotlari.

- Qo‘shimcha Manbalar: "Logopedik ritmika" (NDPI, 2020), G.A. Volkovning logoritmika kitoblari, onlayn resurslar (cyberleninka.ru, pmc.ncbi.nlm.nih.gov).

Xulosa

Musiqiy-ritmik tarbiya mashg‘ulotlari nutq nuqsoniga ega bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali vositasidir. Mashg‘ulotlarni tashkil etishda milliy musiqiy merosdan, o‘yinlar va raqs elementlaridan keng foydalanish kerak. Logopedik muassasalarda musiqiy-ritmik faoliyat uchun maxsus jihozlangan xonalar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. O‘qituvchilar uchun “Logoritmika asoslari” bo‘yicha malaka oshirish kurslarini joriy etish zarur. Har bir bolaga individual rivojlanish kartasi ishlab chiqilishi, unda musiqiy faoliyat natijalari muntazam qayd etib borilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Vetlugina N.A. *Musiqiy tarbiya nazariyasi va amaliyoti*. Moskva: Prosveshchenie, 2018.
2. Vygotskiy L.S. *Bolaning psixik rivojlanishi va nutq faoliyati*. Moskva: Pedagogika, 2019.
3. Luriya A.R. *Nutq va tafakkur rivojlanishi psixologiyasi*. Moskva, 2017.
4. Jacques-Dalcroze E. *Ritmik tarbiya nazariyasi va pedagogik tamoyillari*. Parij: Harmonia Mundi, 2015.
5. Rubinshteyn S.L. *Inson faoliyati va ongining umumiy asoslari*. Moskva: Nauka, 2016.

6. UNESCO. *Inclusive Education for Learners with Disabilities*. Paris: UNESCO Publishing, 2021.
7. Volgina G.A. *Logoritmika asoslari va musiqiy tarbiyaning korreksion imkoniyatlari*. Moskva: Akademiya, 2019.
8. Abdullayeva Z. *Maktabgacha ta'limda musiqiy o'yinlar orqali nutqni rivojlantirish*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
9. Karimov B. *Pedagogik psixologiya: rivojlanish va korreksiya masalalari*. Toshkent: Fan, 2018.
10. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, yangi tahriri, 2020-yil.
11. Bekmurodova S. *Musiqiy tarbiya jarayonida bolalarda hissiy sezgirlikni shakllantirish*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika jurnali, 2021.
12. Kholmatova N. *Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan musiqiy-ritmik ishlarni tashkil etishning psixologik asoslari*. Toshkent, 2022.
13. Lapenko I.A. *Logopedik ritmika: nazariya va amaliyot*. Moskva: Rech, 2018.
14. E. Gordon. *Music Learning Theory: Foundations for Audiation and Development*. Chicago: GIA Publications, 2016.